

ЦЕНТРАЛЬНА І ПІВДЕННО-СХІДНА ЄВРОПА У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ НОВОГО ЧАСУ

DOI

УДК 303.446.2:[94:323.3-057.36](477+439)"15"

Історичні паралелі між українськими козаками й угорськими гайдуками (кінець XV– кінець XVII ст.)

Беата Варга

PhD, Habil., доцент, кафедра нової всесвітньої історії, Сегедський університет –

Szeged Egyetem u. 2. 6722 varga.bea@hist.u-szeged.hu

ORCID <https://orcid.org./0000-0001-7244-0783>

Основна мета даного дослідження полягає у визначенні можливих точок зору, які можуть стати основою для порівняльного історичного аналізу угорських гайдуків та українських козаків. До виникнення обох військових верств дозволив вакуум влади, який однаковою мірою створювався у 16 столітті населених гайдуками та козаками прикордонних районах. Розвиток гайдуків і козаків, а також збільшення їх кількості можна простежити від турецької загрози, як основний мотивуючий фактор, і відтак їх соціальну відокремленість у першій черзі виправдовувала важливу роль у захисті південних прикордонних територій.

Порівнюючи початкові витoki утворень козаків та гайдуків, ми можемо зробити висновок, що спочатку в обох випадках насамперед були залучені зовнішні чинники: українські козаки перейняли інститут козацтва від татар, на той час угорські гайдуки могли виявити характерні риси балканських гайдуків. Центральна влада відповідно в обох країнах також однаково ставилася до козаків та гайдуків, як була потреба в їхній збройній силі, тобто політика уряду щодо козаків та гайдуків фактично змінювалася залежно від актуальної

політики. Польсько-литовський і угорський уряд завжди прагнув одні й ті ж військові верстви тримати під контролем і обмежувати їх число, але центральна влада не мала жодного інтересу до повного їх руйнування, тому що постійно були потрібні їх збройна сила проти мусульман. Вражаюча схожість є в інститутах зареєстрованих козаків і королівських гайдуків, визнаних законно, оскільки вони мали привілейоване місце у суспільстві. Їхня категорія була «проміжною» між шаром дворянства та кріпаками, і лише наприкінці 16-го століття стала масовим суспільним явищем.

Ключові слова: угорські гайдуки, українські козаки, проміжна соціальна категорія, допоміжні війська, добровільні прикордонники, самоорганізація, Королівська Угорщина, Трансільванія, Річ Посполита.

Historical parallels between the Ukrainian Cossacks and the Hungarian Hajduks at the end of the 15th and at the end of the 17th centuries

Beata Varga

PhD, Habil, Associate Professor, Department of Modern World History University of Szeged – Szeged Egyetem u. 2. 6722 varga.bea@hist.u-szeged.hu

ORCID <https://orcid.org./0000-0001-7244-0783>

The intent of the research is to determine viewpoints for the comparative analysis of the Hungarian Hajduks and the Ukrainian Cossacks. The emergence of both military layers was allowed by a power vacuum, which was equally created in the 16th century in the border areas inhabited by Hajduks and Cossacks. The development of Hajduks and Cossacks, as well as an increase in their number, can be traced to the Turkish threat as the main motivating factor, and therefore their social isolation in the first place justified an important role in the protection of the southern border regions.

Comparing the initial origins of the formation of the Cossacks and Hajduks, we can conclude that in the beginning, in both cases, external factors were primarily involved. The Ukrainian Cossacks took over the institution of Cossacks from the Tatars, while the Hungarian Hajduks could be found to have characteristic features of the Balkan Hajduks. The central authorities, also treated the Cossacks and Hajduks in the same way in both countries, as there was a need for their armed force. It meant that the government's policy regarding the Cossacks and the Hajduks changed depending on the actual policy. The Polish-Lithuanian and the Hungarian governments always tried to keep these military layers under control and limit their number, but the central government had no interest in completely destroying them, because their armed forces were constantly required against the Muslims.

There is a striking similarity in the institutions of registered Cossacks and Royal Hajduks, recognized legally, since they had a privileged place in society. Their category was "intermediate" between the layer of the nobility and the serfs, and only at the end of the 16th century did it become a mass social phenomenon.

Key words: Hungarian Hajduks, Ukrainian Cossacks, intermediate social category, irregular army, voluntary border guards, self-organization, Royal Hungary, Transylvania, Rzeczpospolita.

В угорській історіографії багато разів наголошувалось, що було б доцільно провести історичну паралель між українськими козаками і угорськими гайдуками (Nagy 1986, 22, 42; Perjés 1966, 38; Czigány 2006, 193; Nyakas 2005, 42; Rácz 1969, 16–21; Dankó 1966, 8). Угорські історики вважають це важливим, оскільки з одного боку, гайдуки, як суспільна категорія, що мала статус вільного селянина і продовжувала військову діяльність професійно, були не тільки феноменом тогочасного угорського суспільства, а й інших спільнот, що конфліктували з турками; з іншого боку, що подібно до гайдуків в Угорщині, так у Російській і Польсько-Литовській державах виникли окремими суспільними верствами громади вільних селян, які виконували військові послуги – козаки, – які підняли зброю проти внутрішнього феодального гніту і

зовнішнього ворога, особливо проти турків (Rácz 1969, 10). Незважаючи на ці очевидні аналогії, до сьогоденного комплексного порівняльного дослідження не було зроблено, за виключенням кількох статей (Varga 1999, 174–180; Varga 2005, 31–47; Varga 2018, 25–38; Gebei 2006, 153–180; Marton 2012, 23–36).

Поряд із дослідженням російсько-українських відносин 17–18 ст., для автора цієї статті порівняльний аналіз угорських гайдуків та українських козаків був «побічним продуктом». Вивчаючи історичну літературу угорських гайдуків та українських козаків, увага звертається на широке коло подібностей та паралелей, які виявляються в аналізі цих двох «проміжних» соціальних категорій, що займають місце між дворянством та селянством.

Стефан Баторій зіграв важливу роль в історії взаємин угорських гайдуків і українського козацтва, тому що він князем Трансільванії був першим, хто визнав заслуги гайдуків, (Nagy-Nyakas 2001, 18). Потім, ставши польським королем він визнав реальне військове значення і українських козаків (Storozhenko 1904, 72; Szabó 2009, 73). За часів керування Стефана Баторія Речі Посполитої, з 1576-ого року в його армії в однаковій мірі брали участь гайдуки і козаки, але такі випадки були рідкісними, оскільки в більшості збройних конфліктів цього регіону вони воювали на протилежному боці (Szili 2003, 77–78).

Необхідність порівнювати історичне значення гайдуків і козаків також ілюструють наступні коментарі князя Трансільванії Габора Бетлена від 1624 р.: «... угорська армія з радістю приймала б тільки козаків, і ніяку іншу націю ... як тільки чують про їхній приїзд, відразу ж радіють цьому ...» (Bethlen 1915, 67). Пізніше у в іншому листі, князь підтверджує «радість» гайдуків: «... бо козаки, також легка армія, і настільки ж ворчлива, як гайдуки і татари ...» (Bethlen 1887, 90).

Важко встановити, коли можливо говорити про виникнення козаків слов'янського походження на українських територіях, оскільки термін «козацтво» не прив'язується до конкретної етнічної групи, а використовувалося для позначення деяких спеціальних професій і форм життя

(Letopis 1854, 20; Letopis 1878, 33; Kostomarov 1884, 303; Kulish 1888, 183; Hruschewskij 1915, 38; Grushevskiy 1913, 251; Osipov 1948, 19; Golobutskiy 1957, 251; Shherbak 2000, 36; Yakovenko 2009, 120-103; Subtelny 2000, 108-109; Magocsi 2010, 19). Козацтво на Україні як новий соціально-політичний фактор, сформувалося в другій половині XV ст., – час, коли з'являються й угорські гайдуки. Сама назва козак – турецько-татарського походження, а українське козацтво утворилося на південних прикордонних територіях, де відбувалися постійні війни між козаками і татарами. На Україні документальні, цілком певні відомості про козаків маємо від 1490-х років, в яких, однак слова козак і козацтво вживаються в різних значеннях, що передають різні відтінки цього поняття. По-перше, козаків називають степовими розбійниками, здобувачами, по-друге, нікому не підлеглими, вільними, бездомними і неосілих людьми без певного заняття, над якими немає ні влади, ні начальства. (Arkhiv YuZR 1863, 114). Таким чином ще в середині XVI ст. козацтво було технічним терміном для позначення степової партизанської війни.

Стосовно походження терміну «гайдук» (hajdú) існує кілька версій: що воно походить від угорського слова «hajtó», яке відноситься до лексики пастухів; що воно має турецьке походження («hajdut») і означає доброволець, народний повстанець. Також існує теорія, що термін гайдук принесли з собою південні слов'яни з Балканського півострова, які змішалися з угорськими пастухами. Найбільш імовірною гіпотезою вважається, що спочатку гайдуками в основному називали південних слов'ян, які втекли від турецької окупації, і принесли з собою в Угорщину це ім'я і спосіб життя. Пізніше в рядах гайдуків все більш домінуючою нацією стають угорці. Перші угорські гайдуки виділилися, ймовірно, в кінці XV ст. з тих когорти пастухів великої рогатої худоби, що змогли подолати життєві труднощі солдатів. (Orosz 2004, 345–346.)

Порівняння джерел утворень козаків і гайдуків показує, що обох випадках в першу значну роль відіграв зовнішній вплив: українські козаки перейняли інститут козацтва від татар, в той час у угорських гайдуків могли бути виявлені характерні риси балканських гайдуків.

До лав українських козаків прийшли кріпаки, які втекли з Північної та Західної України, від Білорусії до Дніпра, які оселилися на «нічийній землі» («Дике Поле»), а також бідні городяни і позбавлені прав менші дворяни, які заперечували будь-який феодальний обов'язок, які оголосили себе вільними і визнали єдиним законним правителем польського короля. В угорській історіографії висловлено різні думки про те, з яких соціальних верств і в якому відсотку склалися ряди гайдуків. Іштван Рац вважає, що гайдуки виникли у XV ст., коли в Угорщині процвітало скотарство великої рогатої худоби, і цим терміном номінували пастухів. Хоча ряди гайдуків поповнювалися з різних верств населення, велика частина все ж була вихідцями з кріпаків (Rácz 1969, 23–24). Ласло Надь зазначає, що через відсутність достатньої сили і невміння носити зброю, більшість солдатів-гайдуків вийшли із збіднілих збройних дворян і пастухів, які звикли до суворого життя (Nagy 1986, 19).

З точки зору соціальної приналежності однаково диференційованих і неоднорідних суспільних формацій можна розглядати, як і козаків, так і гайдуків, основний історичною роллю яких була запекла боротьба за свою свободу, віру і захист своєї країни.

Державна влада та дворяни, намагаючись позбутись козаків і гайдуків, запропонували їм на вибір один з наступних варіантів: 1) стати на офіційну урядову прикордонну службу; 2) вступити в аристократичну приватну армію; 3) відступити до необжитих та занедбаних прикордонних районів, зберігаючи свою свободу. Грунтуючись на цих трьох альтернативах, розвивалися три шари гайдуків і козаків – державні, «приватні» і «вільні».

У Речі Посполитої король Сигізмунд I вперше спробував залучити частину козаків до державної служби, але під керівництвом правлячої знаті польський сейм відхилив його пропозицію (Arkhiv YuZR 1863, 114). Створення інституту «державних» козаків нарешті було дозволено Августом Сигізмундом II в 1572 р., коли державою було зареєстровано 300 козаків і вони були визнані юридично на державному рівні (Akty YuZR 1865, 176). Реєстрові козаки отримали значні пільги від держави: юридично були звільнені від усіх

церковних і феодальних податків, мали право місцевого самоврядування, але статус дворянства офіційно не отримали (Yakovenko 2009, 263). Проте, намір польського уряду щодо політики козаків не була випадковим, справжня мета уряду була в тому, щоб зруйнувати їх єдність, і обмежити ухилення від кріпацтва.

З точки зору соціального статусу реєстрові козаки були схожими на королівських гайдуків, які разом з іншими найманцями служили в прикордонних частинах і були частиною постійної армії імператорів Габсбургів. Військову службу гайдуків високо оцінювали не тільки князі Трансильванії, а й угорські королі з Габсбурзької династії, оскільки, з одного боку, гайдуки були набагато дешевше, ніж західні найманці, з іншого боку, під час турецької окупації з трьох угорських груп солдат: прикордонні (*végváriak*), секеї (*székelyek*) і гайдуки, з точки зору чисельності і з урахуванням їх руйнівної сили, останні були найважливіші (Nagy-Nyakas 2001, 18).

Королівські гайдуки і реєстрові козаки стали активною військово-політичною силою на початку XVII ст. і класифікували себе колективно у лави дворянства. У Польсько-Литовській державі в 1632 р. на виборчих сеймі вперше з'явилися представники реєстрових козаків, які від імені «своєї спільноти» просили підтвердження і розширення прав для них від Владислава, кандидата на трон, (Arkhiw YuZR 1863, 338-342). Проте, в польській «дворянській республіці», де існували тільки права «благородної нації», бажання козаків по визнанню їх як окремого дворянського стану, було приречене. В Угорщині 1615 р. на національних зборах в Кошице представники королівських гайдуків звернулись з вимогою прийняти їх до лав державних станів (Dudás 1887, 98). Трансильванські шари проявили прихильність до гайдуків, і виконали їх прохання. Проте, важливо відзначити, що в той же час відбувалося загальне роззброєння гайдуків, віденський уряд поступово усували їх з прикордонних замків. З другої половини XVII ст. угорський уряд і дворянство успішно виступили проти гайдуків, оскільки все менше і менше потребували їх військової служби. Після вигнання турків поступово скоротили

систему оборонних фортець на прикордонних територіях, що призвело до ліквідації інституту королівських гайдуків.

Отже, гайдуки і козаки на офіційній державній службі мають різноманітні пільги і займали чільне місце у тогочасному суспільстві. Разом з тим, їх становище було нестабільним, оскільки вони завжди функціонували як допоміжні війська військової організації своєї держави.

Другий тип цих спеціальних «військових спільнот» становили гайдуки і козаки, які стоять на тимчасовій службі приватних землевласників. Як і в Угорщині, так і в Речі Посполитій дворяни, які мали маєтки на прикордонних територіях, так як на «околицях», стикались з постійною загрозою агресії з боку турків і татар. Тому дворяни були змушені приймати в свою армію гайдуків або козаків за військову зарплату або за військовий здобич. Однак, з точки зору подальшої долі цього типу гайдуків і козаків спостерігається істотна різниця між ними: у XVII ст. на угорській території стало звичайною практикою, що дворяни в обмін за військову службу в своїх маєтках заселяли гайдуків, які за пропозицію служити господареві набували землю, і були звільнені від феодалських рент (Papp 1994, 305). Тим часом, практика заселення приватними землевласниками козаків на території Польсько-Литовської держави не поширилася, за військові послуги вони отримували виключно наймання, і це робило їх ситуацію менш стабільною, порівняно з гайдуками в Угорщині.

До третього типу розглянутої «проміжної» соціальної категорії належать т. зв. «вільні» козаки і гайдуки. Українські козаки, що не отримали привілеї від польських королів, оселилися вздовж Дніпра «за порогами», ця територія мала позитивні географічні особливості: природний кордон забезпечував захист проти набігів турків і татар, і тут було засновано в 1540-х роках т. зв. Запорізьку Січ (Antonovych 1991, 51-52; Gurb'ik 1999, 5-7). Хоча польсько-литовський уряд визнавав привілеї тільки зареєстрованих козаків, і запорожці залишилися поза законом, незважаючи на це, Запорізька Січ функціонувала в рамках Речі Посполитої як «держава в державі», з існуванням якої центральна

влада, хоча і не офіційно, але змушена була змиритися, беручи до уваги їх визначальну роль в обороні південних кордонів (Firov 2010, 14).

Однією з найбільш ранніх характеристик про вільних гайдуків є юрисдикція про феодалні збори від 1514 р., де описується, що вони були пастухи, і здійснювали збройні пограбування замість захисту кордонів, тому виявилися небезпечними для життя населення. Під керівництвом капітанів вільні гайдуки часто вривалися на турецькі території, але іноді, в надії отримати здобич, нападали й на угорське населення. В угорській літературі про них писали з негативними конотаціями, характеризуючи їх як «вічно неспокійні соціальними групами, що не знайомі з порядком» (Acsády 1886, 106). В історіографії є думка, що гайдуки на військову службу дивилися не як на засіб до існування, а на «більш безпечний метод пограбування». Це зауваження характерно також і для запорізьких козаків (Makkaï 1956, 136).

Угорські та польські правителі, піддаючись тиску дворянства, намагалися регулювати кількість гайдуків і козаків. Місцева еліта в обох країнах спочатку ставилася з антипатією до цих військових верств. Дворяни боялися, що якщо багато кріпосників перейдуть до лав козацтва, то вони не матимуть достатньо робочих рук. Також вони розуміло, що їх становище і їх права можуть бути в небезпеці, якщо військова сила гайдуків або козаків сконцентрується в руках центральної влади.

Багато погрожуючих указів польського уряду намагалося тримати в страху неспокійних козаків, але лише деякі з них були успішними, головним чином тому, що уряд не мав сил, необхідних для контролю дотримання правил (Arkhiw YuZR 1863, 4, 12, 28, 33, 44, 84, 130, 190, 200, 253). Тримати під державним контролем козацтво було важливо для Варшави, оскільки правлячі кола боялися, що ці «добровільні прикордонники», що захищають південні кордони Речі Посполитої від нападів військ Османської імперії і Кримського ханства, можуть припинити покласти кінець миру між польським урядом і турецьким султаном. Королі Речі Посполитої, мабуть зробили все, щоб скоротити ряди «вільних козаків» і загнати їх у кріпосну залежність, але як

«добровольців прикордонників» знищити їх не змогли, або не хотіли, тому намагалися якомога більше козаків прийняти в державну службу. Стефан Баторій спочатку мав на меті ослаблення козаків, або повне їх знищення, проте незабаром він зрозумів, що як і його попередники, не може запобігти масовій втечі людей, які обирали козацьку форму існування. Крім того, для участі в Лівонській війні було потрібно все більше і більше солдатів, тому, брали найманців із запорізьких козаків. Стефан Баторій збільшив число реєстрових козаків до 500 осіб, (Sbornik 1888, 92–93; Shherbak 2009, 9) але в той же час «вільних козаків», які не потрапили в реєстр, оголосив поза законом і наказав їм повернутися до колишнього місця проживання (Zherela 1908, 53, 54, 57–64).

«Козацька політика» польсько-литовського уряду протрималась недовго через конфлікти зовнішньої політики XVII ст. Збройні козаки необхідні були для захисту південних кордонів Речі Посполитої, тому центральна влада змінювала свою позицію щодо «вільних» козакам відповідно до того, наскільки їм була потрібна їх збройна сила. У другій половині 1630-х років наростало невдоволення серед реєстрових козаків також за хронічну затримку оплати за військову службу і обмеженням їх права на самоврядування. Приєднання чималої частини реєстрових до повстання «вільних» козаків в 1637 р. під керівництвом Павлюка, Остряніа і Гуні було використано дворянством 1638 р. як привід щоб видати на польському сеймі статут під назвою «Оріднації війська запорізького реєстрового. За цим законом, мінімальна кількість реєстрових козаків залишилася 6000 осіб. Але козаки не мали права вибирати своїх вождів, а потрапили під керівництво призначених командирів польського дворянського походження. Насправді для польського уряду пропонувалися два шляхи у врегулюванні постійного конфлікту з козаками: дати їм політичні поступки, які вони вимагали – скасування ліміту числа реєстрових козаків, а включеним в реєстр надавати статус колективного дворянства; або забезпечити повний контроль над українськими козаками, причому до останнього польська армія т. зв. «дворянське повстання» виявилася б безсилою.

У Королівській Угорщині уряд Габсбургів теж намагався проконтролювати гайдуків: з одного боку, відповідно до рішення національних зборів 1563 р. гайдуки отримали право нести військову службу виключно на прикордонних фортецях, а з іншого боку, угорська аристократія мала право брати на службу гайдуків тільки на прикордонних районах. У 1597 р. національні збори прийняли закон, що, якщо хто-небудь візьме на службу гайдуків, той буде покараний втратою всіх своїх привілеїв. У згаданих вище статутах йшлося про вільних гайдуків. Проблему вільних гайдуків і їх врегулювання вирішив і реалізував Іштван Бочкаї протягом 1605–1606 рр., поєднавши заселення і привілеїзації.

Більше 10000 гайдуків були юридично звільнені від зобов'язань орендодавця та церкви, згідно з грамотам отримали привілеї дворянства, але правами на відміну «національних» дворян володіли не окремо, а колективно. Таким чином, категорія угорських гайдуків доповнилась новим елементом, утворилася нова група привілейованих гайдуків, яка відрізнялася від королівських гайдуків. Однак смерть Бочкаї перервала загальний цей процес.

Коли гайдуки в масовому порядку перейшли на сторону князі Трансільванії Габора Бетлена (1613–1629), віденський двір у 1614 р. закликав національні збори в Кошице переформувати гайдуків. Посланці імператора стверджували, що поразка гайдуків також має важливе значення не тільки тому, що це було б кінцем збройного конфлікту, але й було б вигідно дворянству, оскільки збільшило б чисельність робітників для їх маєтків. Однак після опору тиску з Відня угорського дворянства, Габсбурги прагнули найняти на службу якомога більше гайдуків-солдатів; крім того 1618 р. привілеї подаровані Бочкаї гайдукам підтвердив і угорський король. Нарешті, завдяки тридцятирічній війни віденський уряд поставилося до гайдуків більш толерантно, ніж будь-коли.

Спочатку в Трансільванії на гайдуків дивилися як на розбійників, мародерів, пізніше як на «добровільних прикордонників», тому що більшість з них взяли участь у русі Бочкаї, до них ставилися як до борців за свободу, як

«милих воїнів держави» (Nagy 1986, 7). Під час князівства Габора Баторі (1608–1613) гайдуки внесли свій внесок як політичні союзники, і допомогли Баторі зайняти трансільванський престол (Papp 2008, 810; Nyakas 2005, 333; Nyakas 2012, 11). З метою отримання або збереження престолу майбутнім князям було необхідно створити хороші стосунки з гайдуками (nyakas 2009/ b, 365). Однак, можна констатувати факт, що привілейована частина гайдуків – по вище зазначеним причинам – протягом тривалого часу коливалася між трансільванським престолом і прихильністю Габсбургів.

Досліджуючи політику польсько-литовського та угорського урядів щодо «вільних» козаків і «вільних» гайдуків кидається в очі схожість, що в обох країнах ставилися головним чином вороже по відношенню до способу життя цих верств, але в той же час потребували неофіційно «безкоштовного» військового формування, яке можна було б ефективно використовувати для захисту кордонів. Центральна влада і в Речі Посполитій і в Угорщині піддаючись тиску місцевої еліти, намагалася реформувати «вільних» гайдуків і запорізьких козаків, які виявилися настільки ж небезпечними для своїх співгромадян, як і для турків.

В умовах прагнення самоврядування, є такі ж схожі випадки автономних тенденцій в житті гайдуків і козаків в XVI–XVII століттях. З кінця XV ст. до 1570-х років українських козаків де-юре не існувало, їх форма життя ще не мала будь-яких прав або привілеїв, це було розцінено як особлива професія, а не окрема соціальна категорія (Grushevskiy 1913, 169). Ця назва почали використовувати з кінця XV ст., для важко контрольованих груп, що живуть на прикордонній території південної частини польсько-литовської держави, які відокремлювали себе від будь-якої політичної організації і створили своєрідну відносно незалежну соціально-політичну організацію. Від 1570-х років почався новий етап в історії українських козаків: створено заклад-інститут реєстрових козаків, існування яких було визнано юридично, як нової соціально-політичної організації. 1632 р. на польському виборчому сеймі разом з'явилися представники зареєстрованих і виписаних з реєстру козаків, які від імені «їх

класу або стану», вимагали у кандидата на престол Владислава відновити їх права, відмінені польськими магнатами, в обмін на що вони були б готові підтримати кандидатуру Владислава. Однак польсько-литовська знать і надалі відмовилася від надання їм будь-яких прав. Політична організація козаків зазнала кардинальних змін впродовж 1648–54 рр., коли вийшла з залежного положення і стала незалежною соціальною групою і ця зміна відбулася під час «визвольної війни» українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького. Основним результатом руху вважається прийнятою в 1649 р. Зборівського договору (Dokumenty' 1961, 128–130), в якому польський уряд оголосив автономними Київське, Брацлавське і Чернігівське воєводства, в тому числі і так звану «Козацьку Україну» з центром у Чигирині. Через відсутність сильного і надійного союзника сили руху розпалися і єдність порушилося, і тому 8 січня 1654 р. на Переяславській Раді представники українського народу визнали верховенство російського царя. У 1654 р. добровільно приєднався до Росії сформований на українських територіях Гетьманат, який отримав повну автономію в рамках Російської держави, 27 березня 1654 року у «Березневих статтях» (Vossoedinenije 1954/b, 567–570) були підтверджені привілеї козаків і козаки навіть стали повними «господарями» в Україні.

Угорські гайдуки, як і українські козаки, спочатку не представляли окрему соціальну категорію, а сформували таку вже наприкінці XV ст. (Dudás 1887, 7). Після битви під Мохачем 1526 р., в ході якої турецькі війська завдали нищівної поразки об'єднаному угорсько-чесько-хорватському війську, гайдуків розглядали не тільки як війська розбійників, а такі збройні групи, які в той час хоча і були ще дезорганізовані, але взяли в руки зброю саме для оборони своєї країни. З 1550-х років гайдуки вже сформували самостійні військові групи, мета яких замість безсистемних антитурецьких набігів була спрямована цілеспрямовано захистити південні території від набігів турків.

Друга половина 1590-х років в історії прагнення гайдуків до самоорганізації вважається першим важливим поворотним пунктом, тому що тоді вони стали важливим військовим стратегічним чинником. Завдяки тому,

що необхідність в солдатах під час п'ятнадцятирічної війни (1591–1606) збільшила їх чисельність і значення, віденський уряд визнав як обраних ними офіцерів, так як їх право на самоврядування. Після цього Іштван Бочкаї чималу частину гайдуків зібрав в організований військовий корпус, який був визнаний в якості незалежних привілейованих полків, а Братиславські збори 1608 році узаконили ці положення Бочкаї. Гайдуки перетворилися на потужний військово-політичний фактор під час визвольних війн Бочкаї проти Габсбургів (1604–1606), але їх значення не зменшилися і в наступний період. Зусилля гайдуків в першу чергу були спрямовані на органічне приєднання до феодального суспільства, тобто – як і козаки – вони вважали себе незалежною громадсько-політичною категорією (Nyakas 2009, 333; Nyakas 2012, 11).

Під час антигабсбурзького повстання Бочкаї і протягом наступного десятиліття більша частина гайдуків в першу чергу були воїнами-найманцями, вони жили за військову плату і за придбані військові трофеї під час боротьби. Слід також зазначити, що привілейовані гайдуки служили два місяці на підставі феодальної повинності, а понад цей термін вже вважалися солдатами найманцями (Bethlen 1887, 84). Територія за рікою Тиса і в Парціум (Partium) була заселена близько десятком тисячами гайдуків, тим самим солдати-гайдуки органічно інтегрувалися в антитурецьку систему оборони, в результаті чого суспільство цих регіонів в основному ставало «мілітаризованим» (Czigány 2006, 121). Іштван Бочкаї насправді створив привілейовані міста гайдуків, щоб ті служили у трансільванських князів, але політична приналежність гайдуків в області Саболч (Szabolcs) в містах «великих гайдуків» принципово відрізнялася від міст «малих гайдуків» (Szalonta, Ürögd, Szentmárton, Tamási, Harsány, Körösszeg, Komádi, Vekerd, Sas, Régen, Félegyháza, Bagamér, Mikepércs, Bagos, Konyár, Derecske, Brettyóújfalu, Kaba, Sáránd, Tépe) в області Біхар (Bihar). Останні завжди належали князівству Трансільванії, а селища «великих гайдуків» (Polgár, Nánás, Dorog, Böszörmény, Hadház, Szoboszló, Vámospércs) в області Саболч були частиною Парціум (Partium), контроль над цими територіями поперемінно переходив між Королівською Угорщиною та

Трансільванією (Nyakas 1984, 50). Крім того, в регіоні Біхар знаходилась значна частина блукаючих вільних гайдуків, яких не визнавали ні влада угорського короля, ні князя Трансільванії. Ці гайдуки грабували і спустошували місцеве населення (Dudás 1887, 99).

У привілейованих саболчських містах «великих гайдуків» в першій половині XVII ст. поступово формувалося автономне самоврядування з широкими правами і привілеями. На чолі цих міст головні (провідні) капітани також були наділені адміністративними повноваженнями, тобто в одних руках об'єднували функції військової і цивільної адміністрації (Storozhenko 1984, 9-11). У цих містах організаційна структура і система управління гайдуків є дуже подібною до тієї, що діяла в українській Гетьманщині між 1654–1764 рр. Йдеться про систему широкої автономії, в основі якої був козацький полк, як адміністративна одиниця. Проте були і розбіжності: до 1660 р. гайдуки в області Саболч майже повністю перейшли до селянського способу життя через політику Габсбургів, за наказом яких гайдуки були змушені поряд з військовою службою оплачувати феодальні податки врожаєм, роботою і грошима, що віднімало багато часу і зменшило їх військовий потенціал.

Загалом порівняння форм самоорганізації козаків і гайдуків показує, що хоча в самому процесі переважали подібні тенденції, але в кінцевому рахунку козаки в самоорганізації та автономії досягли більш високого рівня, що їм вдавалося більш-менш зберегти до кінця XVIII ст. через затримання турецької загрози. Формування козаків і гайдуків було спричинено потребою оборони від турецьких завойовників на прикордонних територіях. Через недостатні знайомств з сучасними військовими тактиками, козаки та гайдуки робили ставку на несподівані рейди. Загалом вони були менш потужними і стали частиною нерегулярного бойового режиму. Військова організація козаків і гайдуків і розподіл зброї однаково відрізнялися від постійних найманих армій країн Західної Європи, де головною зброєю була піхота. Причина в тому, що ні Королівство Угорщина, ні Трансільванія, ні Річ Посполита не мали достатньої

фінансової бази для обслуговування постійної найманої армії, відповідної сучасним військовим стандартам.

Компаративний аналіз історії угорських гайдуків і українських козаків показав, що до виникнення обох військових спільнот спричинив вакуум влади, що в XVI ст. утворився в прикордонних районах: в Угорщині між Османською імперією і Габсбургами, а в українських землях між Польсько-литовським Державою, Росією і Османською імперією. Розвиток гайдуків і козаків, а також збільшення їх чисельності, можна простежити від турецької загрози як основного мотивуючого фактору. Їх соціальну відокремленість в першу чергу виправдовувала важливу роль в захисті південних прикордонних територій. Центральна влада в обох країнах однаково ставилися до козаків і гайдуків, вбачаючи у них потрібну збройну силу. Але політика уряду щодо козаків і гайдуків фактично змінювалась в залежності від актуальної політики.

Українські козаки і угорські гайдуки були «проміжною» категорією між дворянством і кріпаками, і тільки в кінці XVI століття вони стають масовим суспільним явищем. Назва «гайдук» і «козак» іноземного походження, і цими категоріями спочатку називали не певні етнічні групи, а спільноти, що складались з представників певних професій і ще вели особливий образ життя. Польсько-литовський і угорський уряди завжди прагнули тримати козаків та гайдуків під контролем і обмежувати їх число, але центральна влада не хотіла їх зовсім знищувати, оскільки потребувала їх для захисту від військ мусульманських країн.

Реєстрові козаки та королівські гайдуки були визнані коронною владою, вони зайняли привілейоване місто у суспільстві. Але скільки вони не намагались так і не змогли підняти свій ранг до дворянства. Різниця між реєстровими козаками і гайдуками полягала в тому, що реєстрові козаки були окремою нерегулярною армією на допомогу польській армії, а королівські гайдуки були невід'ємною частиною регулярної армії Габсбурзької імператорів. Винятково угорське явище, слід також підкреслити, виникнення у вигляді привілейованих і переселених гайдуків у областях Біхара та Сабольча.

Вже Іштван Рац (Rácz 1969, 41) звернув увагу на те, що угорських гайдуків не можна ототожнювати з іншими європейськими декласифікованими найманими елементами, тому що для них не було байдуже, де вони боролися і чому. Тим не менш, українське козацтво замість осілого способу життя, для виживання в боротьбі проти Османської імперії в експедиціях, що грабують, воліли цю можливість, ніж виявитися як найманці в іноземних правителів. Це призвело, в свою чергу, до того, що на Україні козаки, які захищають православну віру, боролися проти введення католицизму і полонізації, а в Тридцятирічній війні на стороні Габсбургів боролися на стороні католиків проти протестантів. (Historia 1982, 33; Gajecky-Baran 1969, 21, 34, 41–42; Baran 1970, 76–77; Baran 1977, 330–336. Gajecky-Baran 1983, 13-17; Dembolecki 1859, 34–3).

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Acsády, I. 1886. Magyarország Budavár visszafoglalása korában. [Hungary in the age of the recapture of Buda Castle.] Budapest, Méhner Vilmos, 333 о. (In Hungarian).

Akty YuZR, 1865 Akty, otnosyashchiesya k istorii Yugo-Zapadnoy Rossii. [Acts relating to the history of Southwestern Russia] Vol. 2. SPb., 287 s. (In Russian)
Акты ЮЗР, 1865 Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России. Т. 2. СПб., Тип. Едуарда Праца, 287 с.

Antonovy`ch, V. 1991. Pro kozacz`ki chasy` na Ukrayini. [About the Cossack times in Ukraine] Kiyiv, Dnipro, 238. s. (In Ukrainian)

Антонович, В. 1991. Про козацькі часи на Україні. Київ, Дніпро, 238 с.

Arkhir YuZR, 1863. Arkhir Yugo-Zapadnoy Rossii, izdavaemoy vremennoy komissiey dlya razbora drevnikh aktov. Akty o kozakakh. [Archives of Southwestern Russia, issued by a temporary commission to analyze ancient acts. Acts about the Cossacks] part 3, Vol. 1. Kiev, 1863. 433 s. (In Russian)

Архив ЮЗР, 1863. Архив Юго-Западной России, издаваемой временной комиссией для разбора древних актов. Акты о козаках. Ч. III. Т. 1. Киев, 433 с.

Baran, O. 1970. Kozaky`na Zakarpatti v 1619-y`m roshh. [Cossacks in Transcarpathia in 1619] *Ukrayins`ky`j Istory`k*. Vol 1. s. 76–81. (In Ukrainian).

Баран, О. 1970. Козаки на Закарпатті в 1619-им році. *Український Історик*. Т. 1. с. 76–81.

Baran, A. 1977. The Imperial Invitation to the Cossacks to Participate in the Thirty Years' War (1632). *Harvard Ukrainian Studies*. Vol. 1 part 3 September, pp. 330–346.

Bethlen, 1887. Bethlen Gábor fejedelem levelezése. 1887. [Correspondence of Prince Gábor Bethlen] Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 470 o. (In Hungarian)

Bethlen, 1915. Magyar Történelmi Tár – Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz 1619–1629. [Hungarian Historical Library – Letters of Gábor Bethlen to Gáspár Illésházy 1619-1629] Budapest, XXVII. 132 o. (In Hungarian)

Czigány, I. 2006. Hajdútelepítések és a militarizált társadalom megerősödése a Tiszántúlon a 17. század első felében. [Hajduk-settlements and the strengthening of the militarized society in the Trans-Tisza region in the first half of the 17th century] *Studia Caroliensa*. part 1. 105-124. o. (In Hungarian)

Dankó, I. 1966. A hajdúság eredete. [The origin of the Hajduks] *A hajdúk a magyar történelemben*. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei part 10. Debrecen, 3-12. o. (In Hungarian)

Dembolecki, W. 1859. Pamietniki o Lissowczykach czyli Przewagi Elearow Polskich 1619–1623. [Memoirs of the Lisowczyks or the Advantages of the Polish Elears 1619–1623]. Krakow, S. 155

Dokumenty`, 1961. Dokumenty` Bogdana Xmel`nycz`kogo (1648–1657) [Documents of Bohdan Khmel'nitsky] *Ky`yiv*, 738 s. (In Ukrainian)

Документи, 1961. Документи Богдана Хмельницького (1648–1657) Київ, Вид-во АН УРСР, 738 с.

Dudás, Gy. 1887. A szabad hajdúk története a XVI. és XVII. században. [The History of the free Hajduks in 16-17. centuries] Szeged, Engel Adolf. 115 o. (In Hungarian)

Firov, P. T. 2010. Ukrainское kozachestvo (vtoraya polovina XV v. – pervaya polovina XVII v.) [The Ukrainian Cossacks (second half of the 15th century - the first half of the 17th century)] Sevastopol, Vid-vo SevNTU, 123 s. (In Russian)

Фиров, П. Т. 2010. Украинское козачество (вторая половина XV в. – первая половина XVII в.). Севастополь, Вид-во СевНТУ, 123 с.

Gajecy, G.-Baran, A. 1969. The Cossacks in the Thirty Years War. Vol. 1: 1619-1624. Rome, PP. Basiliani, 140 p.

Gajecy, G.-Baran, A. 1983. The Cossacks in the Thirty Years War. Vol. 2: 1625-1648. Rome, PP. Basiliani, 124 p.

Gebei, S. 2006. Hajdú kiváltságolás-kozák kiváltságolás. [Privilege of Hajduks- Privilege of Cossacks] *"Frigy és békesség legyen..." – A bécsi és a zsitvatoroki béke*. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete; Hajdú-Bihar megyei Önkormányzat, 179-197. o. (In Hungarian)

Golobutskiy, V. A. 1957. Zaporozhskoe kozachestvo. [The Zaporozhian Cossacks] Kiev, Gospolitizdat USSR. 461 s. (In Russian).

Голобуцкий, В. А. 1957. Запорожское козачество. Киев, Госполитиздат УССР, 461 с.

Grushevskiy, M. S. 1913. Istoriya ukrainskogo kozachestva. [The History of the Ukrainian Cossacks] Vol. 1. Kiev, 408 s. (In Russian)

Грушевский, М. С. 1913. История украинского козачества. Т. 1. Киев, 408 с.

Gurby`k, A. O. 1999. Vy`ny`knennya Zaporoz`koyi Sichi (xronologichny`j ta tery`torial`ny`j aspekty` problemy`) [The emergence of the Zaporozhian Sich (chronological and territorial aspects of the problem)] *Ukrayins`ky`j Istory`chny`j Zhurnal*. No. 6. 3–17 s. (In Ukrainian)

Гурбик, А. О. 1999. Виникнення Запорозької Січі (хронологічний та територіальний аспекти проблеми). *Український Історичний Журнал*. 1999. No. 6. 3–17. с.

Historia, 1982. Historia Dyplomacji Polskiej. 1982. [History of the Polish Diplomacy] Vol. II. 1572–1795 Warszawa, Panstwowe Wydaw. Naukowe, ss. 774

Hruschewskyj, M. S. 1915. Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung. [The historical development of the the Ukrainian question] Wien, Verlag des Bundes zur Befreiung der Ukraina, 52 s.

Kostomarov, N. I. 1884. Istoricheskaya monografiya Bogdana Khmel'nitskogo. [Historical monographs and research: monograph] Vol. 9. Bogdan Khmel'nitsky. Vol . 1 Spb., Tip. M.M. Stasyulevicha, 394 s. (In Russian)

Костомаров, Н. И. 1884. Исторические монографии и исследования: монография. Том 9. Богдан Хмельницкий. Том 1. Спб., Тип. М.М. Стасюлевича, 394 с.

Kulish, P. A. 1888. Otpadenie Malorossii ot Polshi. [Separation of Little Russia from Poland] Vol. I. Moskva, Universitetskaya tipografiya. 281 s. (In Russian)

Кулиш, П. А. 1888. Отпадение Малороссии от Польши. Т. I. Москва, Университетская типография, с. 281 (In Russian)

Letopis, 1878. Letopis samovidtsa po novootkrytym spiskam. [Chronicle of the eyewitness according to newly discovered lists]. Kiev, Tipografiya K.N. Milevskago, 468 s.

Летопись, 1878. Летопис самовидца по новооткрытым спискам. Киев, Типография К.Н.Милевского, 468 с.

Letopis, 1854. Letopis gadyachskogo polkovnika Grigoriya Grabyanki. [Chronicle of Gadyach Colonel Grigory Grabyanka] Kiev, Universitetskaya tipografiya, 445 s. (In Russian)

Летопись, 1854. Летопись гадячского полковника Григория Грабянки. Киев, Университетская типография, 445 с.

Magocsi, P. R. 2010. A History of Ukraine – The Land and Its Peoples. Toronto, University of Toronto Press, 894 p.

Makkai, L. 1956. A kuruc nemzeti összefogás előzményei. [Antecedents of the “kuruc” national cooperation] Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956. 344 o. (In Hungarian)

Marton, G. E. 2012. Királyi hajdúk és regisztrált kozákok hazájuk szolgálatában.[Royal Hajduks and registered Cossacks in the service of their homeland] *Acta Historica. Vol. CXXXIV.* Szeged, 23-36. o. (In Hungarian).

Nagy, L. 1986. A hajdúvitézek. [The Hajduk-Knights] Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 320 o. (In Hungarian)

Nagy, L. 1972. Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. [Hungarian army and military art in the Thirty Years' War] Budapest, Akadémiai Kiadó, 222 o. (In Hungarian)

Nagy, L.-Nyakas, M. 2001. Hajdútisztesség tüköre. [The mirror of the Hajduks-honor] Hajdúböszörmény, Hajdúsági Múzeum. 339 p. (In Hungarian)

Nyakas, M. 1984. A hajdúk letelepítése Böszörményben. [The settlement of the Hajduks in Böszörmény] Hajdúböszörmény, Alföldi Nyomda, 75 p. (In Hungarian)

Nyakas, M. 2005. A bihari kishajdú városok története. [History of the small Hajduks-towns of Bihar] Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, 369 p. (In Hungarian)

Nyakas, M. 2009a. A második hajdúfelkelés (1607-1608) [The second uprising of Hajduks] *Báthory Gábor és kora.* [Gábor Báthory and his age] (Ed: Papp, K., Jeney-Tóth, A., Ulrich, A.) Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, pp. 327-336. (In Hungarian)

Nyakas, M. 2009b. Báthory Gábor hajdúpolitikája. [The Hajduk-policy of Gábor Báthory] *Báthory Gábor és kora.* [Gábor Báthory and his age] (Ed: Papp, K., Jeney-Tóth, A., Ulrich, A.) Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, pp. 365-374. (In Hungarian)

Nyakas, M. 2012. Nagy András Hajdúgenerális. [András Nagy - the General of Hajduks] Biharnagybajom, Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, 26 o. (In Hungarian)

Orosz, I. 2004. Bocskai István és a hajdúk. [Istvan Bocskai and the Hajduks] *Kisebbségkutatás.* ser 13. part 3. pp. 340-346. (In Hungarian)

https://matarka.hu/cikk_list.php?fusz=12382 (Date of the application 02.06.2021)

Osipov, K. 1948. K. Bogdan Khmel'nitskiy. Moskva, Molodaya gvardiya, 479 s. (In Russian)

Осипов, К. 1948. Богдан Хмельницкий. Москва, Молодая гвардия, 479 с.

Sbornik 1888. Sbornik letopisey, odnosyashchiesya k istorii Yuzhnoy i zapadnoy Rossii. [Collection of chronicles related to the history of Southern and Western Russia] Kiev, Tipografiya G. T. Korchak-Novitskogo, 322 s. (In Russian)

Papp, K. 1994. A bihari hajdútelepek küzdelme a privilégiumok megtartásáért-visszaszerzéséért. [The struggle of the Hajduks – settlements in Bihar to retain and regain their privileges] *Rendi társadalom – polgári társadalom*. part 5. Gyula, Békés Megyei Levéltár, pp. 305-315. (In Hungarian)

Papp, S. 2008. Homonnai Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben. [The struggle of Bálint Homonnai Drugeth, Zsigmond Rákóczi and Gábor Báthory for power over Transylvania in 1607] *Századok* part 4. pp. 807–848. (In Hungarian)

Perjés, G. 1966. A hajdú kutatás jelentősége. [The importance of the research of the Hajduks] *A hajdúk a magyar történelemben*. Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei. part 10. pp. 38–39. (In Hungarian)

Poór, J. 1967. A hajdúvárosok gazdasági és társadalmi helyzete (1607–1720) [The economic and social situation of Hajduk-Cities] *Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok közleményei*. ser. 9. Debrecen, A Déri Múzeum Baráti köre hetedik kiadványa, 71 o. (In Hungarian)

Rácz, I. 1969. A hajdúk a XVII. században. [The Hajduks in the 17th century] Debrecen, KLTE, 240 o. (In Hungarian)

Sbornik 1888. Sbornik letopisey, odnosyashchiesya k istorii Yuzhnoy i zapadnoy Rossii. Kiev, Tipografiya G. T. Korchak-Novitskogo s. 322.

Сборник 1888. Сборник летописей, относящиеся к истории Южной и западной России. Киев, Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 322 с.

Shherbak, V. 2000. Ukrayins`ke kozacztvo: formuvannya social`nogo stanu. Druga polovy`na XV – seredy`na XVII st. [Ukrainian Cossacks: the formation of social status. The second half of the XV – middle of the XVII century]. Kiyiv, Vy`davny`chy`j dim «Ky`yev-Mogy`lyans`ka akademiya», 300 s.

Щербак, В. 2000. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. Київ, *Києво-Могилянська академія*, 300 с.

Shherbak, V. 2009. Zaprovadzhennya kozacz'ky`x reєstriv. [Introduction of Cossack registers] *Magisteriy`um*. issue 41, Istory`chni studiyi. Nacy`onal`ny`j universy`tet «Ky`evo-Mogy`lyans`ka akademiya, s. 6-11.

Щербак, В. 2009. Запровадження козацьких реєстрів. *Магістеріум*. Вип. 41, Історичні студії. Національний університет «Києво-Могилянська академія, с. 6-11.

Shevchuk, V. P.-Taranenko, G. 1999. Istorya ukrayins`koyi derzhavnosti. [History of Ukrainian statehood]. Ky`yiv, Ly`bid`, 480 s.

Шевчук, В., Тараненко, М. Г. 1999. Історія української державності. Київ, Либідь, 480 с.

Storozhenko, A. V. 1904. Stefan Batoriy i dneprovskie kazaki.[Stefan Batory and the Dnieper Cossacks] Kiev, 3 Tip. G. L. Frantskevicha, 27 с. (In Russian).

Стороженко, А. В. 1904. Стефан Баторий и днепровские казаки. Киев, Тип. Г. Л. Францкевича, 327 с.

Subtelny, O. 2000. Ukraine – A History. Toronto, University of Toronto Press, 736 p.

Szabó, B. 2009. Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király katonai és katonapolitikai tevékenysége. [The military and military policy activities István Báthory the Prince of Transylvania and the King of Poland] PhD-értekezés. *Budapest, Zrinyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 160 o. (In Hungarian)*

Szili, S. 2003. Vengerskie voyny na sluzhbe moskovskomu gosudarstvu v kontse XVI i XVII veke. [Hungarian soldiers in the Service of the Moscow State at the End of the 16th and 17th Centuries] *Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta*. Volgograd, issue 8, s. 77–81. (In Russian)

Сили, Ш. 2003. Венгерские войны на службе московскому государству в конце XVI и XVII веке. *Вестник Волгоградского Государственного Университета*. Волгоград, вип. 8, с. 77–81.

Varga, B. 1999. Istory`chni paraleli gajdukiv Ugorshhy`ny` ta kozakiv Ukrayiny` za period XVI-XVII stolit`. [Historical parallels of the Hajduks of Hungary and the Cossacks of Ukraine for the period of 16–17. centuries] *Chetvertyj Mizhnarodyj Kongres Ukrayiny`istiv*. Vol. 1. Odesa, Ёnsty`tut ukrayinoznavstva im. I. Kry`p'yakevy`cha NAN Ukrayiny`, s. 174–180. (In Ukrainian).

Варга, Б. 1999. Історичні паралелі гайдуків Угорщини та козаків України за період XVI–XVII століть. *Четвертий Міжнародний Конгрес Україністів*. Т. 1. Одеса, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, с. 174–180.

Varga, B. 2005. A magyarországi hajdúság és az ukrainai kozákság történeti párhuzamai. [Historical parallels between the Hungarian Hajduks and the Ukrainian Cossacks] *Acta Historica CXX*. Szeged, 31–47 o. (In Hungarian)

Varga, B. 2018. The Role of Hajduks and Cossacks in 16th and 17th Century Hungarian and Ukrainian Society. *Concepts, Sources and Methodology in Eastern European Studies*. Eskisehir, Platform of International Eastern European Studies, pp. 25–38.

Vossoedinenie, 1954a. Vossoedinenie Ukrainy s Rossiey - Dokumenty i materialy v 3 tomakh. [Reunification of Ukraine with Russia - Documents and materials in 3 volumes] Vol. I. Moskva. Izd-vo AN SSSR, 588 s. (In Russian)

Воссоединение, 1954а Воссоединение Украины с Россией – Документы и материалы в 3 томах. Т. I. Москва, Изд-во АН СССР, 588 с.

Vossoedinenie, 1954b. Vossoedinenie Ukrainy s Rossiey – Dokumenty i materialy v 3 tomakh. [Reunification of Ukraine with Russia – Documents and materials in 3 volumes] Vol. III. Moskva, Izd-vo AN SSSR. 646 s. (In Russian)

Воссоединение, 1954b. Воссоединение Украины с Россией – Документы и материалы в 3 томах. Т. III. Москва, Изд-во АН СССР. 646 с.

Yakovenko, N. 2009. Nary`s istoriyi seredn`ovichnoyi ta rann`omodernoyi Ukrayiny`. [Essay on the history of medieval and early modern Ukraine.] Ky`yiv, Kry`ty`ka, s. 582.

Яковенко, Н. 2009. *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*. Київ, Критика, с. 582.

Zherela, 1908. Zherela do istoriyi Ukrayiny`-Rusy` - Materiali do istoriyi ukrayins`koyi kozachchy`ny`. [Sources for the History of Ukraine-Rus - Materials for the history of the Ukrainian Cossacks] Vol. 8. L`viv, 407 s.

Жерела, 1908. Жерела до історії України-Руси – Матеріали до історії української козаччини. Т. 8. Львів, Археографічна комісія Наукового Товариства імени Шевченка, 407 с.

Дата подання статті у редакцію – 01.07.2021 р.